

УДК 930:070

Кабачій Р. І.

к. іст. н., журналіст та експерт ГО «Інститут масової інформації»
к. 17, вул. Велика Васильківська, 47, м. Київ, 03150, Україна
тел. +38 063 57 47 085, e-mail r.kabachiy@gmail.com

**УКРАЇНСЬКІ МЕДІА ВІД ЗАРОДКОВОГО СТАНУ В 1991 р.
ДО «КОРУПЦІЙНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ» 2017 р.: РОЗВИТОК
І ПЕРСПЕКТИВИ¹**

Стаття присвячена аналізу розвитку українських ЗМІ від часу отримання незалежності до постмайданної України 2014–2017 рр. Розглянуті чинники, що впливали на процес виникнення приватних ЗМІ, перебудову державних медіаресурсів. Особлива увага приділена олігархізації ЗМІ, підпорядкуванню їх великим фінансовим групам та намаганням впливати на медіа після т. зв. журналістської революції 2004 р. Серед висновків прослідковується теза, що попри видимість відвоювання основ свободи слова кількома революціями явище джінси, замовних матеріалів, віра політиків і партій, що довіру громадян можна купити через ЗМІ, створює ілюзію демократії у медіасфері. Парадоксально, але найбільше свободи слова у ЗМІ було на початку 1990-х рр.

Ключові слова: «джінса», журналістська революція, медіавласність, роздержавлення ЗМІ, «корупційний плюралізм».

...коли нас порівнюють з поляками, і я згадую свою розмову з першим послом Польщі в Україні Єжи Баром, і він тоді сказав, що ми даремно себе картаємо, що відстаємо від Польщі, — «ви були просто ближче до епіцентру ураження».

Лариса Івшина, головний редактор газети «День»

Постановка проблеми. Незалежність України в 1991 р. уможливила швидкий розвиток медіа. До цього всі українські ЗМІ контролювалися державою. Більшість державного медіасектору продовжувала працювати у 1990-х і 2000-х рр. аж до нашого часу без суттєвих спроб реформувати його. За цей період було створено значну кількість комунальних (особливо в 90-х рр.) та приватних ЗМІ. Основне медійне законодавство було прийняте в 90-х рр. і було спрямоване на регулювання незалежних/приватних ЗМІ.

Метою статті є дослідити особливості розвитку українських ЗМІ від часу отримання незалежності до постмайданної України 2014–2017 рр.

Сучасний український медіаринок зароджувався в умовах двох важливих факторів: 1) переходу від економіки соціалістичного планування до ринкової, фактичної появи приватних ЗМІ; 2) відриву від медіазалежності

¹ Стаття була підготовлена для міжнародної наукової конференції «Соціальні та політичні трансформації у Центральній та Східній Європі (1917–2017 рр.): чинники, досягнення, проблеми» (28–29 червня 2017 року, ОНУ імені І. І. Мечникова, Одеса, Україна).

колишньої імперської метрополії у Москві, котрий триває і сьогодні [1]. До незалежності недержавними були лише окремі видання нових партійних проектів (як РУХ). Якість існуючих українських газет та ТБ була низькою, штучно упослідженою на тлі «центральных» ЗМІ, тож починати треба було практично з нуля.

У загальноукраїнській пресі легше було почати робити нове видання, ніж переробляти існуюче. На думку медіаекспертки Наталії Лигачової, «приватні нові видання були кращими. Переродження робилося кадрами тієї радянської епохи, плюс у них в чомусь почалося скочування в національну самосвідомість, і до чого воно приводило? Взяти «Робітничу газету», вона по суті своїй залишилася совкове виданням, і «Коза» [колишнє «Комсомольское знамя»] врешті-решт стала совковою, і «Вечірній Київ» [2]. У регіонах ситуація була ще гіршою. Як пише сумський автор Владислав Івченко, «ситуація зі ЗМІ була нудною і повністю державною». Він наводить приклад заснування Ігорем Даніленком першої газети «Данкор», котра мусила стартувати з рекламного оголошення в телепрограмі обласної газети, звідки дуже швидко була посунута, — виходом було заснування газети безплатних оголошень в серпні 1992 р., накладом 1000 екз., з яких було розкуповувано попервах 200–300 штук. Перші журналістські матеріали з'явилися лише через півтора роки, і газета почала дрейф до нормального міського видання [3, с. 158–160]. При цьому приклади створення продукту і технічне обладнання привозилося із Москви. Подібним чином розвивалося радіо, проте отримати ліцензію було важко: частоти контролювала держава, а відтак з'являлася корупційна складова.

У Львові ситуація була кращою, проте не набагато. Нинішній головний редактор сайту ЛБ.юа Олег Базар, а свого часу редактор «Львівської газети», розповідає, що на студіях журналістики їм говорили про будь-що, тільки не про корисні і практичні речі. «У нас було середовище людей з амбіціями, котрі хотіли щось робити. На той час вже з'явився такий феномен львівської журналістики як кривенківський «Поступ». Коли я чи мої друзі на I курсі вже там щось публікували, для нас це було мегакруто. Ми робили студентське інформаційне агентство», — говорить Базар [4].

У Києві головними «стовпами» друкованої преси, що «заклали основи нової української журналістики» стали, на думку Лигачової, «Киевские ведомости», «Дзеркало тижня» і «День». Щодо першої газети Лариса Івшина говорить: *«Прикметним було на той час те, що ми її видавали російською мовою, але змогли зробити з цього суперпатріотичне явище, що дало мені розуміння і ключі, що інколи необов'язково йти в лоб, щоб досягти успіху [...] це була гостра, абсолютно незалежна журналістика* [4]. Наталя Лигачова погоджується, що 1990-ті це були часи вільної преси: *«...Це було навіть не в 1990-х, навіть вже в кінці 1980-х, свобода слова це було те, що дуже цінувалося і величезне значення мало те, що після приходу Горбачова відкрилися всі ці архіви [ЗМІ], коли вони ще не були під владою великого капіталу і багато вирішували саме редакції і редактори»* [2].

Незалежність ЗМІ почала не подобатися властві існуючим і т. зв. «новим українцям», олігархам, котрі почали перекуповувати ЗМІ або їх душили.

У Сумах так сталося із сайтом «Суми-інфонет», заснованим Олегом Ольшанським та Русланом Дейниченком, нині викладачем Могилянської школи журналістики: «...Він проіснував півтора року, його багато цитувала міська преса, а потім нас задавили через критичні статті про губернатора Щербаня [вихідця з Донбасу]. Влада зрозуміла, що Інтернет — це серйозний ресурс, і намагалася взяти його під контроль», — свідчить Ольшанський [3, с. 209].

У Києві тиск на ЗМІ почався з прем'єрством Павла Лазаренка: «У 1996 році, коли Лазаренко приїхав до Києва, з'явилися вперше «заказняки», тиск влади на засоби масової інформації. Але і потім, коли Лазаренко почали прибирати, тиснути на його «Правду України», і пішло по накату» (Лигачова). До цього медіакритикиня згадує лише один випадок: «Був прецедент 1994 року, коли під час виборчої кампанії Кравчук спробував заборонити [телеканал] Гравіс, який був під Кучмою. Його гендиректором була моя однокурсниця Оля Таукач. Але і Кравчук спробував його прикрити, тому що канал його жорстко критикував. Але не вийшло, було гостре обурення, але перша спроба була» [2].

Лариса Івшина на прикладі газети «День» бачить цей процес так: «На другому [президентстві Кучми] вже було жорсткіше, бо на плівках Мельниченка є розмова Кучми з Азаровим, де йшлося про те, щоб нас не підтримував бізнес, щоб робити нам великі труднощі в розповсюдженні; всі начальники на місцях знали, з ким «не треба дружити». І навпаки, з ким треба. А що ще треба робити [в Україні, щоб видання закрилось]? Фактично, газету кілька разів розорювали дотла. Перше завдання, про яке я знала, було поставлене Лазаренкові: перекупити, а якщо не вдасться, то зруйнувати» [4].

Саме тому в той момент українська свобода слова намагається втекти в онлайн-сегмент. Інтернет-ЗМІ з'являлися як альтернатива брехливому телебаченню і нечисленним газетам і набирали популярність, стаючи основним для багатьох мислячих людей джерелом отримання інформації. Навіть якщо порівнювати із сусідніми до України країнами Євросоюзу, українські онлайн-видання виглядають феноменом, котрий швидше і сильніше розвивався. Найбільш відомим проектом того часу, котрий залишається флагманом української інтернет-журналістики до сьогодні, є «Українська правда», заснована Георгієм Гонгадзе та Оленою Притулою.

Убивство Гонгадзе у вересні 2000 р. стало переломним моментом для багатьох і багатьом відкрило очі (хоч убивства журналістів уже відбувалися, — Петро Шевченко, кореспондент «Киевских ведомостей» з Луганщини, Вадим Бойко з ТБ «ГАРТ» у Києві). А те, як влада в усі роки після убивства намагалася себе обілити, викликало огиду і обурення. Представниця «Репортерів без кордонів» в Україні Оксана Романюк так описувала цю ситуацію за часів президента Ющенка в 2007 р.: «Численні спроби найвищих посадових осіб України зашкодити або зірвати розслідування цього вбивства як до, так і після Помаранчевої революції у грудні 2004 року, свідчать про те, як гостро постає для України питання безкарності» [5, с. 66].

Саймон Пірані з Міжнародної федерації журналістів, який проводив незалежне дослідження, дійшов висновку, що на політичному рівні слідчі дії наражаються на байдужість та навіть спротив. Він заявив про «відсутність політичної волі» знайти замовників вбивства Гонгадзе. За його словами, якщо вона колись і була, нині очевидною є воля представників політичного істеблішменту захистити репутацію один одного [5, с. 67]. Як приклад процесу «умивання рук» Лигачова наводить телеканал зятя Кучми Пінчука, котрий «на куплений тоді канал ICTV запросив трійцю — Дмитра Куликова (тепер російський політтехнолог), Миколу Княжицького та Дмитра Кисельова, знову ж із Москви, і вони почали в своїй програмі всіляко вибілювати Кучму» [2].

Лариса Івшина так підводить ризику під медіа до і після убивства Гонгадзе: «Початки 1990-х нам давали обнадійливі зразки. Канал «1+1» Роднянського був дуже якісною спробою, Саша Ткаченко як керівник однієї з тодішніх програм не поступався майбутнім НТВ і т. д. Загубивши свою журналістику, ми стали «вотчиною» для тих, хто сюди приїхав, медійних гастарбайтерів. Наша питома журналістика лежить десь внизу як кладовище затонулих кораблів. І цей процес більш крупний, кланово-олігархічна система пожерла все живе навколо» [4]. Навіть один з одіозних політологів на той час Михайло Погребинський уважав, що вільне слово в регіонах можливе лише «на перетині місцевої та міжрегіональної олігархії» [6, с. 9].

У новому тисячолітті з'являється обурливе явище «темників» (прямих вказівок, як освітлювати ті чи інші події). Оксана Романюк про це пише: «Українські ЗМІ пройшли через досить авторитарний період розвитку. У вересні 2002 р. на український журналістів почала чинити безпрецедентний тиск Адміністрація Президента шляхом опосередкованого розповсюдження так званих «темників». Журналісти розцінили це як відродження політичної цензури, і об'єдналися, щоб боротись проти неї. В той період відбулись наймасовіші протести проти цензури — майже півтисячі журналістів підписали Маніфест, в якому виступили проти введення в Україні політичної цензури» [5, с. 113].

Від 2002 до 2004 року поруч із «темниками» формується також вид подачі інформації, окреслений Наталкою Лигачовою, котра на той момент уже створила проект «Телекритика», як «фонить».

Уособленням його став В'ячеслав Піховшек, що працював на каналі «1+1»: «Піховшек робив щотижневу програму «Епіцентр», при чому тактика ескейв і його особисто була якась — сюжети вони робили більш-менш адекватні, рідко коли порушували журналістські стандарти, а потім вже Піховшек в своїх підводках і відводках перевертав все з ніг на голову. Деяких журналістів просто підкуповували конвертами, і не було такого як на Інтері, що за позицію звільняли — ти не хочеш такого робити, не роби, не хочеш це знімати — не знімай, не хочеш озвучувати — не озвучуй. Але це робили інші люди, знаходилися [...]. Багато що робив сам Піховшек, він говорив, «я вигрібав лайно», умовно кажучи» [2]. Багатьох журналістів ця ситуація не влаштовувала, і з телеканалів люди почали

звільнятися. Закінчилося це «журналістською революцією» та внесенням у законодавство норми про недопущення цензури.

Оксана Романюк пише: *«Під час президентських виборів 2004 року пряма цензура була одним із основних знарядь влади в боротьбі за перемогу, і зрештою, привела її до поразки. Внаслідок маніпулювань і упередженого висвітлення подій великі і популярні мас-медіа втратили більшу частину своєї аудиторії і були змушені вибачатися за свою політику. Крім того, влада настільки дискредитувала себе спробами введення тотального контролю за ЗМІ, що, завдяки консолідованим зусиллям журналістів, було ухвалено рішення про заборону проведення перевірок діяльності мас-медіа в період виборчих баталій. З одного боку, це мінімізувало вплив влади, але з іншого — поклало додаткову відповідальність на журналістів щодо дотримання норм журналістської етики, і на жаль, дало поштовх розвитку іншого різновиду цензури — економічній»* [5, с. 114].

Що мається на увазі? Помаранчева революція повернула свободу слова, проте журналісти і редакції були поставлені в режим «олігархічного плюралізму» (ведення редакційної політики відповідно до поглядів власників-олігархів), а згодом за згоди власників і менеджменту — стали заручниками «джинси», замовних матеріалів.

Наталя Лигачова згадує: *«Ця свобода слова досить швидко перетворилася на свободу корупційних можливостей. У 2005 р. до нас приїхав працювати Савік Шустер [...] цього першого року він був важливим, відкрилися ті шлюзи, що були зачинені при Кучмі. Ми почали говорити про все, що заманеться, про політику, про власну позицію. А потім шоу почало перетворюватися на собачі бої, плюралізм був дуже сильний, але плюралізм проплачений. Там відбувалося змагання корупційних можливостей: хто заплатив, той потрапив на канал»* [2].

Великі гроші в загальноукраїнських ЗМІ почали притягувати журналістських зірок з регіонів, де на той момент назріває кадровий голод, а голод фінансовий штовхає регіональні ЗМІ в обійми «джинси»: спершу з заказух жили журналісти (існує переконання, що в той час за «ліві» гроші можна було збудувати новий будинок), а згодом цілі редакції, котрі погоджувалися ставити «джинсу» тривалий термін, до року.

Наталя Лигачова: *«У 2006–2009 рр. відбувається розквіт «джинси», ціла система багаторазового чи одноразового потрапляння на ефіри, зв'язків телеканалів з політиками. Перестали запрошувати незалежних експертів, туди почали потрапляти експерти або за гроші, або призначені партійними штабами. Свобода слова швидко виродилася в олігархічну вакханалію куплених ефірів. У 2005-му ми пережили початок 1990-х, дізналися хто є хто, такий собі виток. А потім побачили змагання популярності, проплачених олігархами»* [2].

Революція Гідності 2013–2014 рр. практично не змінила цієї ситуації. За словами виконавчої директорки ГО «Детектор медіа» Діани Дуцик, серед загальних тенденцій сучасної української журналістики маємо «олігархічну природу медіа, що не змінюється багато років. Це впливає і на контент, і на економічну свободу ЗМІ, і на те, як висвітлюються важливі

суспільно-політичні події в країні, адже великі політичні гравці, фінансово-промислові групи продовжують використовувати медіа в своїх цілях для захисту своїх інтересів, а часом — і для маніпуляції аудиторією» [7].

Висновки. Інтернет-ЗМІ почали множитися як гриби, прямо пропорційно міра відповідальності за правдиву інформацію зменшувалася. Відтак інтернет-ЗМІ нерідко перетворювалися на т. зв. «зливні бачки» (тобто сайти, які публікують все від всіх, а ще краще за гроші), продуцентів неправдивих фейкових інформацій, розсадників замовних матеріалів (т. зв. «джинси»).

Позитиви натомість відбуваються у секторі колишніх державних і комунальних медіа. Останні проходять процес роздержавлення, розпочатий зі вступом в дію відповідного закону («Про реформування державних і комунальних друкованих засобів масової інформації») 1 січня 2016 р. Натомість створення суспільного мовлення на базі Національної телерадіомовної компанії та її підрозділів у регіонах може принести оновлення та свіже дихання, оскільки ці ЗМІ були заражені т. зв. «державною джинсою», коли мусили подавати компліментарні матеріали про представників влади у центрі і на місцях. Проте і цей процес дуже запізнений.

Список використаних джерел

1. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ukraine.mom-rsf.org/ua/ukrajina/kontekst/istorija/>
2. Interview with journalist Natalia Ligachova [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.3rnatolin.eu/library/interview-natalia-ligachova/>
3. Івченко В. Ліхіє дев'яності: як не сумували Суми. — К.: Темпора, 2015. — 268 с.
4. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.3rnatolin.eu/>
5. Романюк О. М. Заручники інформації. Посібник з безпеки для українських журналістів. — К.: Такі справи, 2007. — 168 с.
6. Все про медіа регіонів України. В рамках проекту «Громадська експертиза. Свобода слова». — Київ: Фонд Центр «Суспільство», 2000. — С. 9.
7. Зінченко Л. Зрада чи перемога: якою є українська журналістика сьогодні? 6 червня 2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://detector.media/community/article/126716/2017-06-06-zrada-chi-peremoga-yakoyu-e-ukrainska-zhurnalistika-sogodni/>

References

1. <https://ukraine.mom-rsf.org/ua/ukrajina/kontekst/istorija/>
2. Interview with journalist Natalia Ligachova <http://www.3rnatolin.eu/library/interview-natalia-ligachova/>
3. Ivchenko V. Likhiye dev'yanosti: yak ne sumuvaly Sumy. — K.: Tempora, 2015. — 268 s.
4. <http://www.3rnatolin.eu/>
5. Romanyuk O. M. Zaruchnyky informatsiyi. Posibnyk z bezpeky dlya ukrayins'kykh zhurnalistiv. — K.: Taki spravy, 2007. — 168 s.
6. Vse pro media rehioniv Ukrainy. V ramkakh proektu «Hromads'ka ekspertyza. Svoboda slova». Kyviv, 2000, Fond Tsentru «Suspil'stvo». — S. 9.
7. Zinchenko L. Zrada chy peremoha: yakoyu ye ukrayins'ka zhurnalistyka s'ohodni? <http://detector.media/community/article/126716/2017-06-06-zrada-chi-peremoga-yakoyu-e-ukrainska-zhurnalistika-sogodni/>

Стаття надійшла до редакції 15.09.2017

Кабачий Р. И.

ОО «Институт массовой информации»

к. 17, ул. Большая Васильковская, 47, г. Киев, 03150, Украина

**УКРАИНСКИЕ МЕДИА ОТ ЗАРОЖДАЮЩЕГОСЯ СОСТОЯНИЯ
В 1991 г. ДО «КОРРУПЦИОННОГО ПЛЮРАЛИЗМА» 2017 г.:
РАЗВИТИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ**

Аннотация

Статья посвящена анализу развития СМИ со времени получения Украиной независимости до постмайданной Украины 2014–2017 гг. Рассмотрен процесс возникновения частных СМИ, перестройки бывших государственных медиаресурсов. Особенное внимание уделено олигархизации СМИ, подчинению их крупным финансовым группам и попыткам влияния на медиа после т. н. журналистской революции 2004 г. Среди выводов статьи прослеживается тезис, что, не смотря на видимость отвоевания основ свободы слова несколькими революциями, явление «джинсы», т. е. заказных материалов, вера политиков и партий в то, что доверие граждан можно купить посредством СМИ, создает иллюзию демократии в медиасфере. Парадоксально, но настоящая свобода слова и мнений была в СМИ в начале 1990-х.

Ключевые слова: «джинса», журналистская революция, медиасобственность, разгосударствление СМИ, «коррупционный плюрализм».

Kabachiy R.

PhD. Mr., NGO «Institute of Mass Information»
room 17, street. Velyka Vasyl'kivska, 47, Kyiv, 03150, Ukraine

**DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN MEDIA FROM THE INITIAL
STATE IN 1991 TO «CORRUPTION PLURALISM» 2017:
DEVELOPMENT AND PERSPECTIVES**

Abstract

The article covers the history of media after the fall of USSR to post-war Ukraine 2014–2017. This period is marked by reconstruction of state media and development of private media. Emphasis is put on oligarchization of the media and subordination to the large financial groups. As follows they try to influence the content of media after the so-called «Journalistic revolution». The main conclusion is that despite the apparent expression of the freedom of speech in several revolutions, the phenomenon of «jeansa» (paid journalism), the faith of politicians and parties, that the trust of citizens can be bought through the media, creates the illusion of democracy in the media. Paradoxically, the greatest freedom of thought and speech in the media was in the early 1990's. Precisely since the end of 1990th the government and tycoons conceived media may be under pressure via its outbidding or destroying. So called «temnyky» appeared at the beginning of 2000th as a secret instructions from the government on the way some event must be covered. Government and tycoons found the way to influence media even after journalists achieved elimination of «temnyky» practice — bribing practice has been invented. It involved only some journalists at first, but later covered whole editorial offices and holdings. Hidden ads phenomenon, so called «jeansa», still exist today and is wide spread. IMI regional representatives found up to 400 corrupted materials in regional Internet-media during pre-election period. It is the «freedom of corruption chances» as result of Ukrainian media degrading.

Key words: «jeansa», journalistic revolution, media ownership, media denationalization, «corruption pluralism».